

належать людині від народження, існують незалежно від волі держави та є невідчужуваними й непорушними. Невідчужуваними вони є тому, що держава та інші соціальні суб'єкти за будь-яких обставин не можуть їх порушувати, а це забезпечить кожній особі можливість бути самостійним суб'єктом суспільного життя. При цьому держава не тільки не може обмежувати права й свободи, а й зобов'язана забезпечити їх реалізацію й захист.

Більше того, Конституція визнає за людиною право захищати свої права й свободи, права та свободи інших людей від посягань на них з боку представників державної влади.

Таким чином, методологія дослідження феномену «права людини» базується на трьох складових:

1. Зародження та еволюція ідей про права людини.
2. Міжнародні акти та механізми захисту прав людини в системі міжнародних відносин.
3. Внутрідержавні механізми та засоби захисту прав людини.

**Ілин Л.М., к.іст.н.,
доцент кафедри архітектури та будівництва,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»,
м. Івано-Франківськ**

ІСТОРИКО-ПРАВОВА СПАДЩИНА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасне українське суспільство переживає унікальний період трансформацій, коли відновлення та осмислення власної історико-правової спадщини безпосередньо впливає на формування правосвідомості, національної ідентичності та зміцнення державності. В умовах повномасштабної збройної агресії росії, питання історичної пам'яті та тяглості правових традицій набули особливої ваги. Збереження держави виявилось нерозривно пов'язаним із здатністю суспільства мобілізувати власний історико-правовий досвід, сприйняти його як основу для сучасної системи права і вироблення моделі демократичного, правового розвитку. Саме тому, осмислення ролі історико-правової спадщини у становленні правосвідомості є не лише науковим завданням, а й практичною необхідністю для утвердження української державності та верховенства права.

Історико-правова спадщина України складається з багатовікового комплексу правових традицій, які відображали особливості суспільного розвитку, взаємини влади та громади, уявлення про справедливість і закон. Починаючи від звичаєвого права Давньоруської держави, яке поєднувало елементи візантійської правової культури та автохтонних норм, і до Литовських статутів й Магдебурзького права, що заклали підвалини міського самоврядування, українське суспільство виробляло власні моделі правової організації.

Особливе місце в національній традиції правотворення займає козацьке право, в якому закріпилися уявлення про колективну свободу, виборність органів влади, традиції самоврядування. Важливо підкреслити, що козацьке середовище задовго до Великої французької революції, яка проголосила гасло рівності, свободи і братерства, послуговувалося цими засадами як ключовими елементами забезпечення прав особи та гарантіями справедливого устрою суспільства. Це в кінцевому випадку призвело до формування стійкої ідеї соборності та автономії, що згодом знайшла відображення у визвольних рухах ХІХ – початку ХХ ст. та у конституційних проектах доби Української Народної Республіки.

Радянський період, попри свій репресивний характер і нав'язування догматизованих правових концепцій, також залишив відбиток у правовій пам'яті суспільства. Він формував подвійність правосвідомості: з одного боку спостерігалось офіційне домінування «соціалістичної законності», з іншого – латентна недовіра до права як інструменту державного контролю. Саме цей досвід, у поєднанні з давнішими традиціями, суттєво вплинув на специфіку сучасного українського правового менталітету.

Якщо говорити про вплив історичної пам'яті на правосвідомість, то слід констатувати, що остання є не тільки системою знань і уявлень про право, а й глибинною внутрішньою установкою, що значною мірою детермінована історичною пам'яттю [1, с. 198]. Історична пам'ять, у свою чергу, виступає колективним механізмом збереження і відтворення досвіду минулих поколінь, включно з правовими нормами, цінностями та інституціями.

Важливо підкреслити, що історична пам'ять не є статичним явищем: вона постійно переосмислюється під впливом сучасних викликів. У випадку України, кожне нове покоління через звернення до минулого намагається віднайти легітиміційні підстави для утвердження власної державності. Саме тому у періоди загрози суверенітет, зокрема в 1917–1921 рр., так і після 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р. – суспільство актуалізує історичні приклади боротьби за свободу, автономію та право.

Як наслідок, історико-правова спадщина є своєрідним фундаментом для правосвідомості, оскільки надає суспільству систему смислів і цінностей, які роблять сучасне право зрозумілим, прийнятним та легітимним у масовій свідомості.

На нашу думку, варто виокремити декілька чинників у межах яких спостерігається вплив історичної пам'яті на правосвідомість, зокрема:

– ціннісна орієнтація. Історико-правові традиції формують систему цінностей, що визначає ставлення громадян до права і держави. Так, традиції самоврядування та виборності органів влади, закладені ще у козацьку добу, впливають на сучасну чутливість суспільства до питань демократії, участі у виборах, прозорості влади;

– правова ідентичність. Звернення до історико-правової спадщини дозволяє українцям усвідомити свою правову відмінність від російської традиції, де домінувала ідея сильної централізованої держави, а право було інструментом влади. Натомість українська традиція значно більшою мірою спиралася на ідеї громадського самоврядування та колективної відповідальності;

– правова культура. Історичний досвід впливає на рівень правової культури, що проявляється у повазі до прав людини, сприйнятті принципу верховенства права як базового. У цьому контексті особливе значення має європейська правова спадщина – від Магдебурзького права до сучасних стандартів ЄС;

– мотиваційний аспект. Історична пам'ять слугує важливим джерелом мотивації у періоди загальнонаціональних криз. Під час сучасної війни правосвідомість українців зміцнюється завдяки зверненню до прикладів героїчної боротьби минулих поколінь, що створює підґрунтя для відстоювання державного суверенітету та територіальної цілісності.

Визначальна роль історичної пам'яті проявляється в умовах подібних до сьогоднішніх, адже повномасштабне вторгнення 2022 р. стало випробуванням не лише для збройних сил і політичних інститутів, але й для самої правосвідомості суспільства. У критичний момент історії правосвідомість виступила мобілізаційним чинником, що згуртував громадян навколо ідеї захисту держави, прав і свобод.

Приклади козацької доби, визвольних змагань ХХ ст., боротьби за незалежність і права людини стали символами, що надали суспільству впевненості у справедливості своєї боротьби. Це сприяло не лише зростанню патріотичних настроїв, а й зміцненню правової ідентичності, коли держава сприймається як власна, а її інститути вимагають захисту.

Таким чином, історико-правова спадщина виступає ключовою основою розвитку правосвідомості українського суспільства. Вона формує ціннісні орієнтири, правову ідентичність та культурні традиції, що визначають ставлення до права і держави. У період воєнних викликів ця спадщина набуває особливого значення, оскільки мобілізує суспільство, легітимізує боротьбу за незалежність та забезпечує збереження державності.

Правосвідомість, укорінена в історико-правовій пам'яті, виступає не лише відображенням минулого, а й стратегічним ресурсом майбутнього, без якого неможливе ні формування правової держави, ні успішна інтеграція України у європейський правовий простір. У цьому контексті наукові дослідження мають спрямовуватися на поглиблене осмислення правової традиції, визначення її ролі у сучасному суспільному розвитку та вироблення моделей правових реформ, адекватних українському правовому менталітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богів Я.С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 33. С. 196-202. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7457683>

Кастрова М.С. аспірантка,
кафедра конституційного права та правосуддя
Науковий керівник: Степанова Т.В., д.ю.н., проф.,
завідувачка кафедри конституційного права та правосуддя
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

МІЖ ГАРАНТІЄЮ І ЗЛОВЖИВАННЯМ: ПОДВІЙНА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ

Інститут відводу є ключовою гарантією, яка забезпечує неупереджений та справедливий розгляд справ у судовій системі України. Право на відвід учасників судового процесу передбачено у всіх процесуальних кодексах України і спрямоване на усунення з розгляду справи осіб, які можуть бути зацікавленими в результаті або стосовно яких існують обґрунтовані сумніви щодо їх неупередженості. Актуальність вивчення підстав відводу визначається необхідністю забезпечення конституційного права на справедливий суд та дотримання принципу неупередженості судової влади.

Означене питання вивчали такі науковці, як А.Гаврилюк, А.Зелінська, О.Коптєвський, В.Нікітенко, Д.Моїсеєнко, А.Кулікова та інші. Однак, незважаючи на вказані дослідження, деякі аспекти підстав відводу залишаються не розкритими, а отже продовження досліджень в цьому напрямі залишається актуальним.

«Відвід – це процесуальний інститут, що містить умови, за яких особа не може брати участь у конкретному кримінальному провадженні, а також здійснення відповідної заяви з вимогою про усунення особи від участі у провадженні» [1, с. 145]. Для реалізації даної процедури необхідні певні підстави, визначені у законодавстві.

Підстави відводу – це передбачені законом обставини, які об'єктивно чи суб'єктивно можуть поставити під сумнів неупередженість, безсторонність або об'єктивність судді або учасника процесу, який має вплив на його хід.

Ст. 35 ГПК України, ст. 36 КАС України, ст. 75 КПК України, ст. 36 ЦПК України [2; 3; 4; 5] тотожно підходять до переліку підстав відводу. Розглянемо їх детальніше.

Зокрема, однією з ключових підстав для відводу судді виступає наявність родинних або особисто близьких стосунків із учасниками процесу. Така обставина безпосередньо впливає на об'єктивність та безсторонність судді, оскільки створює ризик виникнення зацікавленості у результатах розгляду справи. Родинні зв'язки за своєю природою зумовлюють певний рівень лояльності, що може позначитися на процесі ухвалення рішення і, як наслідок, поставити під сумнів дотримання принципів справедливого судового розгляду. Водночас варто звернути увагу на наявність істотної прогалини у нормативному регулюванні. Йдеться про відсутність у чинному процесуальному законодавстві чіткого закріплення категорії «кумівство» як окремої підстави для відводу. У вітчизняних реаліях інститут кумівства фактично прирівнюється до родинних зв'язків і, безсумнівно, може впливати на неупередженість судді, оскільки передбачає близьку та довірчу форму взаємовідносин. Нехтування цією обставиною створює потенційні ризики для об'єктивності правосуддя та породжує сумніви у громадськості щодо справедливості судових рішень.